

негізінде қоғамның белсенді азаматын, жоғары мәдениетті кәсіби маман тұлғасын қалыптастыру. Қоғамда болып жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, гуманитарлық білім беруді күшейту, білім сапасын көтеру және студенттердің оқу-тәрбие үрдісіне қарым-қатынас сипатының өзгеруі кәсіби білім беру жүйесіне түбегейлі өзгерістер қажеттілігін туғызуда. Яғни, әрбір ел басқаратын, қоғам болашағы үшін елге қызмет жасайтын әрбір жас өзінің ана тілін ерекше құрметтеп, тіл тазалығын сақтап, кәсіби тұрғыда мәдениетті сөйлей білуі қазіргі заман талабы, әрбір адамзат міндеті екенін ескеруіміз қажет. Ана тілін жақсы білетін бар қазақтың міндеті жаһандану заманында қазақ болып қалу үшін ата бабамыз қалдырған ұлт тіліндегі сөз жауһарларын ұмытпау, жастардың тіліне дарыту, олардың сүреңсіз сөз қолданыстарына бақылау жасау, кейінгі ұрпаққа бұзбай табыстау.

Қазақ тілі қазақ ұлтының мәдени мұрасын, бастан кешкен тарихын ұмыттырмай еске алады, ұрпақтан ұрпаққа табыстайды, сондай-ақ, дәстүр сабақтастығын жалғастырады, санада қайта жаңғыртады, қазақтардың рухани экологиялық ортасын сақтайды.

Лингвоэкология тұрғысынан қарағанда тілді тұтынушы адам – тілдік тұлға ретінде ұлттық әдеби тілде сөйлеуге міндетті. Алайда тілдік тұлғалардың әдеби тілді әр түрлі деңгейде меңгеруіне қарай, тілдік мәдени сипаты әр түрлі.

Қорыта келгенде, ана тілін жақсы білетін бар қазақтың міндеті жаһандану заманында қазақ тілінің тазалығын сақтау үшін, жастар ана тіліміздің қадірін білуі үшін, қазақ болып қалу үшін ата бабамыз қалдырған ұлт тіліндегі сөз жауһарларын ұмытпау, жастардың тіліне дарыту, олардың сүреңсіз сөз қолданыстарына бақылау жасау, кейінгі ұрпаққа бұзбай табыстау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сыздық Р. Тіл мәдениеті және оның проблемалары / Р. Сыздық // Тілдік норма және оның қалыптануы.-Астана: Елорда,2001.- 23 б.
2. Мейірманқұлова Т. Отбасы және тәрбие / Т. Мейірманқұлова //Ұлт тағлымы. 2001.-№7.- 5 б.
3. Балақаев М., Серғалиев М. Қазақ тілінің мәдениеті: Оқулық/М.Балақаев, М. Серғалиев.-Алматы: Зият Пресс, 2004.-132 б.
4. Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда. Алматы, 2010. 122-123 б.
5. Уәлиев Н. Сөз мәдениеті / Н. Уәлиев.-Алматы, 2004

Жартыбаев Т.Т., академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, филология факультеті, ҚБ-31 тобының студенті
(Ғылыми жетекшісі - г.ғ.м. Кенжебекова Ж.А.)

КӨРКЕМ ТУЫНДЫНЫҢ ИДЕЯЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ МӘНІ

Рухани құндылықтар ел санасына сіңіп, жаңғырған бүгінгі таңда өткенге үңіліп, ұлт тәуелсіздігі жолындағы сал-серілердің қоғамда, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде өзіндік орны бар екенін айта аламыз. Қоғам дамуы мен халықтың санасы тарих заңдылығынан тыс қала алмайды. Адамзаттық құндылығы бар төлтума мәдениетімізді қалыптастыратын өнердің өміршеңдігі, жан-жақтылығы адамзат баласының қоғам мен тарихқа деген объективті көзқарасынан бастау алады.

Адам мен қоғам арасындағы тарихи сабақтастық өткен дәуірден сыр шертеді, адам баласының сана-сезімінің жаңаруына ықпал етеді. Сал-серілерге тән ұлттық сипат уақыт пен кеңістік аясында әр қилы дамып, қоғамның ілгері дамуында дара тұлғалардың ұлттық болмысын жан-жақты көрсетіп, ұлт өкілі ретінде халық арасында болатынын айғақтайды.

«Ұлттық сипат – бір қалыптан өзгермейтін, қатып қалған нәрсе емес. Өмірдің ілгері басуына, қоғамның дамуына сәйкес ол да дамиды. Ұлттың тарихи һәм әлеуметтік өмірлеріндегі дамулар нәтижесінде, адамның сана-сезімінің, түсінуінің жаңаруына ықпал ететін соны қатынастар тұмақ. Солардың арқасында адамның затты, құбылысты тануы, түсінуі мен сезінуі бұрынғы қалыптағысынан тереңдей түспек» [1, 129]. Сал-серілер қашанда халықтың ойын-сауық өнерін жаңа көркемдік сипатта дамыта отырып, ұлт мүддесіне, халық игілігіне жаратты. Сұлулықты сүю, жан сұлулығын сезіну – сал-серілерге тән қасиет. Табиғатынан ерекше, текті өнер адамдарының сыртқы келбеті мен жан әлемінің кіршіксіз тазалығының үйлесуі заңды құбылыс. Ел алдында актер болып, сайқымазақ ретінде әзіл мен қулық элементтерін жетік меңгерген сөз тапқыш, суырып салма, яғни өнердің хас шеберлері ел аралап, биік парасаттылықты, адамгершілік негізін, ұлт келбетін көрсете білген. Сал-серілердің қазақ ұлттық музыка мәдениетінде орны ерекше.

Сал-серілер тобының көш салтанаты сияқты сәнін, өзгеге ұқсамайтын ұлттық ерекшелігін С.Жүнісов «Қазақтың кең сахарасында бұлайша топ-тобымен жүру, бүгінгі күнгі бір мекемеге бағынған артистер ұжымы секілді гастрольдік сапармен жүру салты бұрын-соңды тап осындай болды ма екен? Бұл топ – орыс халқының трубадурларына да, француздың жонглерларына да, испандық хугларлерге де, немістің шпильмандері мен тәжіктің масқарапаздарына да ұқсамайтын, тағдыры, сүйегі жағынан паяциларға, өзбектің қызықшыларына, Шолом Алейхан жазатын еврейлік «қаңғырған жұлдыздарға» аздап жақындайтын, тіршілігі жағынан тек қазаққа ғана тән Ақан сері, Біржан сал атымен байланысты өзінше бір жаңа серілер, салдар тобы еді» [2, 2].

Сал-серілердің ішінде аты аңызға айналған, өмірі жұмбақ ертегідей ел еркесі, ұлт мақтанышы, сұлулық пен пәктіктің символына айналған Ақан сері Қорамсаұлы болды. Серіге тән кербездік, жинақылық, сезімталдық Ақанға тән. Серіліктің алғы шарты сыртқы формасы (пішіні) - әсем киіну болғандықтан, өзінің дене бітіміне, денесіне киімнің сай келіп, жарасуына, оны жұрт қабылдап, ерекше назар аударуына Ақан қатты көңіл бөлген. Рыцарь кейпіндегі қазақ серісінің ат спортына да қызығушылығы кейбір деректерде кездеседі. Эстетикалық идеялы, талғамы жоғары Ақанның адам ретінде өмірді тануы, қабылдауы ғажап құбылыс. Сондықтан ол өз ортасынан оқшау. Ақан серінің өзгелерде қайталанбас эмоциялық, психологиялық ерекшеліктері оның жеке индивид ретінде қалыптасуына себеп болды.

Жазушы С.Жүнісов Ақанның қоғамдағы рөлін оқырман сұранысына сай дер кезінде көркем шығармаға арқау етіп, ұлттық тұлғаны биік деңгейге көтерді. Сал-серілердің жинаған байлықты саналы ғұмырына, сәнді де мәнді тіршілігіне жұмсау қазақ халқының ежелден келе жатқан дархандығы, жомарттығы болса керек.

«Ақан ешбір дәуірдің меншігі емес, ол – барша халыққа, барша дәуірге қызмет ететін ұлы тұлға. Ең бастысы – ол адамды, адам сөзімен жалтақсыз жырлаған әнші-ақын. Жақсылық, сұлулық, әсемдік атаулы адамға қызмет етсе, әділ заман орнаса, әділетті ел басшылары болса, сұмдық, зұлымдық атаулының жолы кесілсе, сұлулыққа сұқтана қараған көздер жұмылса, Ақан арманы осы болды» [3, 82].

С.Жүнісовтің «Ақан сері» дилогиясындағы Ақан сері образы – ұлттық болмысымен ұлттық қасиеттерді бойына сіңірген, ғасырлар бойы ұлт мақтанышы болатын, сұлулық пен пәктіктің символына айналған дарынды тұлға. Қаламгер әдеби қаһарманды, оның рухани әлемін әлеуметтік ортамен тұтас бірлікте сомдайды. Ақан серінің өмірі – жұмбақ, ертегі өмір. Жазушы Ақанның өмірге, өнерге деген құштарлығын, оның жан тебіренісін, қоғамда өзін жалғыз сезініп, жатсынуын адам психологиясын ашудағы көркемдік тәсілдер арқылы береді. Қоғамдағы проблема – әлеуметтік қайшылық жеке адамның тағдырына әсер етпей қоймайды. Көркем шығарманың басында Ақан мен Қасқыр Біршектің диалогы арқылы сана-сезімі хайуаннан жоғары адам баласының адамға деген қиянаты не себептен туады? деген көкейкесті сұраққа Ақан жауап іздейді.

«- Дүниедегі ең мықты да, ақылды да адам дейміз. Оның да аласы мен құласы бар, - деді Біршек. Сен мені кінәлама. Мен түгілі бір Шөбектен таралған Бегалы, Мырзалы балаларын қарашы. Қасқырдан бетер емес пе, бір-біріне атарға оғы, қабарға аузы жоқ. Бөрі менен сұрағанша, адам болып жүрген солардан сұра. Оларға не жетпейді? Керей мен Қарауыл сендерге не жетпейді? – деп Біршек көзін жұмды» [4, 44].

Кішкентай детальдан басталған Ақан толғанысы, тебіренісі үнемі динамикалық қозғалыста дами түседі. Ақанның жеке басының тағдыры – қазақ қоғамындағы адам проблемасы, жікшілдік, ру тартысы. Өнер адамының табиғи жаратылысы да өзгеше, рухы биік, жаны жомарт. Оның рухын асқақтататын тұғыры – халық. Сондықтан Ақан бір сәт халқынан бөлініп кете алмайды. Ақанның ішкі жан әлемін жайлаған дерт – халқының басындағы қайғысы. Жазушы әдеби қаһарманның жан күйзелісін дөп басып, оқырманға ой тастап отырады. «Атам заманнан бері қазақ жұртына індет боп жайылған ру, ата тартысының қан құйлы сорақылықтары кейінгі жылдары қарауыл мен керей арасындағы босағаға жыланша оралған... Екі ел бір-біріне құда түсіп, қыз алыспайтыны былай тұрсын, жақсы өнеге, өнер атаулыны араластырмай жиіркенішпен қарайды. Думан, той бола қалса, қарауыл керейді, керей қарауылды керек етпейді. Бәрінен қауіптісі – осы бір санасыз тірлік, сорақы сұмдық қараңғылық қанаттанып, өштік қаныпезерлікке, жиреніш жауыздыққа айналып, елге салт, атадан балаға мирас болып, өскелең нәсіл келешегіне қағылған қара қазық беки түседі. Осыған кінәлі кім? Әр адамға арам қан егуші кім? Сері жігіт бұл сұрақтарды жүре ойланып, оның

жауабын көп іздей бермейді. Бірақ, әйтеуір санасындағы бұлдыр, көмескі ой кейде есіне түскенде, осылар кінәлі-ау деп әлдекімдерге қаны қайнайды» [4, 40].

Ақан сері өз халқына, топырағына эстетикалық ләззат сыйлаған тұлға. Жазушы Ақанның жан-жақты ұлттық сипатын тану арқылы ұлттық болмыс-бітімін, кескін-келбетін көркем туындыда айқындап берді. Сәкен Жүнісовтің әлеуметтік мәселелерге арнайы тоқталып, шымыр жазу мәнері қанау мен әлеуметтік теңсіздік жайлаған қоғамда, нағыз творчество адамының қиын тағдыры бүкілхалықтық трагедияға айналатындығын айқын көрсетеді. Ұлттық рухта ұрпаққа эстетикалық нәр беретін көркем туындыдағы Ақан тұлғасы тарихи факт негізінде қаламгердің дүниетанымы мен ізденуінің жемісіне айналды. Адамды зерттейтін көркем туынды жеке адамдардың өмірі арқылы қоғам тынысын, әлеуметтік тұрмыстың ахуалын ой таразысына салады.

Ақан серінің басындағы қайғы – ел қайғысы, қазақ жерінің қайғысы еді. «Ресей патшалығының басып алу, қысымшылық жасау, басыбайлы отарлау саясатын ақылды да аңқау, саналы да сенгіш ақын бірден ұға алмады. Өзінің ата мекені Қаратал жұртын келімсектер баса көктеп басып алып, ешбір рұқсат, сұрау жоқ атын «Комаровка» деп, сол жылғы масаның көптігіне лайық өзгерте салғанда да, бұрын қазақ милләтінің қанатты тұлпары Құлагер арқырап тұратын, ақбалақ бала қайыңнан қоршап, сәндеп салған қасиетті, киелі аққарағай қорсылдап жататын ақ шоқаларды қамағанда да, әкесі Қорамса мен анасы Жаңылдың басын көтеріп, бөренеден қиып салған. Он жеті кез зиратты бір түнде өртеп жібергенде де, сері бұл зауалды қорлық пен зорлықтың бәрін жер тауып, күн көре алмай жүрген бейбақ переселендерден де, оларды әдейі біреудің меншікті ата мекеніне жіберіп, екі ұлттың арасына от салған патша чиновниктерінен де көрген жоқ, өзінің у жапырақтай ашы тілінен беті қайтып, әділ елдің алдында зардап шеккен шіріген надан байлар мен қараңғы кекшіл болыстардан көрді» [2, 2].

Ел ішіндегі бассыздықты кейін түсінген Ақан:

Пара-пар крестьянға тең болмадық,
Тартылып қай жараға ем болмадық?
Малымыз, жерімізден пайда тиіп,
Қалайша патшамызға дем болмадық...
Құр мен қоян секілді алуға оңай,
Қай жұртқа аңқаулықпен жем болмадық?! – деп ашынады.

Қасиетті ата-баба жерін таптап, зираттар үстінен егін салған переселендердің ісіне налып:

Қай дума комиссия болса дағы
Бұған закон сұраймыз төрелесіп
Жетпіс екі миләтте жол бар ма екен,
Сүйекті, дінді қорлау тепкілесіп?
Россия патшасының мизамында,
Мұндай іске «Інжілде» закон нешік?

Ақан сері зиялы азамат, озық ойлары үшін Петербург университетінен қуылған Мәмбетәліден пікір алысып, экономикалық жағдайдан хабардар болады. Өз ойын патшаға ескертуінде былайша білдіреді:

Қазақ малы азайса, халқың азар
Қалайша бай-көпестер дүкен жасар
Қазақ малы кемісе, бәрі кемір:
Ірбіт, Мәскеу, Мәкәрші – күллі базар
Сиыр, қой, жылқы қылы, май терісі,
Фабрикте асыл пұлды жүннен тозар.

Ақан қазақ болмысына тән ұяңдық, кішіпейілдік арқылы тәлім-тәрбиеге мән берген. Ел аралап жүргенде көрген келеңсіздіктерді ашық айтып, өлеңге қосып, үлгі-өнеге көрсетіп жүрген. Ол сұлулық пен махаббатты жырлап қана қоймай, өміріне азық етті, қоғамдағы мәңгілік тақырыптарды гуманизм тұрғысынан жырлады.

«Егер, өз алдына жеке мемлекетті, сол кездегі қазақ түсінігіндегі жеке елді, өз алдына дербес қоғамды құрайтын не?» – десе, қалың елдің әр үйден, отбасынан құралатыны, сол елдің тағдыры әр отбасының, үй-ішінің әл-ауқатынан, тұрмыс-тіршілігінен байқалатыны айқын Ақан сері отбасын осылайша түсінді. Отбасының билігі отағасында болса, үй-іші – ошақ басының иесі, берекесі, ата-анасы – әйелде екенін уағыздаған ақын, сол екі иенің татулық, бірлігі, ата-аналық махаббаты, сол шаңырақты ұстап тұратын дінгегі екенін, ел бірлігі, ұлт дәрежесінің де негізгі қазығы осы екеуінің бірлігінен, ірілігінен басталатынын болашаққа ғибрат етті» [2, 2].

Ақан қашанда тылсым дүниені терең түсінуге, зұлымдық пен адамшылықтың ара жігін ажыратуға ұмтылды, ел бірлігінің ажырамауын ойлады, ертеңгі күнге сеніммен қарады.

Болғанда мұндай күйде заманымыз
Жай жатып сахарада қамаламыз
Болыс би ет пен шайға маз болуда
Қайткенде тура жолды таба аламыз.

Қазақ сал-серілерінің өнерпаздық өнер жолы туралы ғылыми еңбегінде С.Негимов «Ақан сері – синкретті өнердің біртуар көрнекті өкілі. Жомарт табиғаттың, киелі топырақтың бекзат тумасы, жемісі. Атам заманда, адамзаттың сәбилік дәуірінде, тарихтың табалдырығында, музыка, поэзия, мифология, магия, гармония, ілім-білім, дін, елшілік барлығы бір-бірімен тоғыса, ұштаса, біртұтастықта өмір сүрген. Ендеше, Ақан сері – осындай әдемі дәстүрді құбылтып түрлендірген, толық сақтап күнге жеткізген, байыта дамытқан кесек тұлға» [5, 94].

Патша мұрагері Омбыға келгенде ел билеушілерімен Ақан да барады. Өлеңінде патшаның қазақ еліне қамқор емес екенін айтып, ұлт тәуелсіздігін меңзейді.

Тасыған қазақ көзі бұлақтай боп,
Соятын крестьянға лақтай боп
Патшаның сүйікті ұлы келгеннен соң,
Шетке шығып қалдық қой брақтай боп.

«Заман ағымы мен қоғамдық өзгерістердің сыры жайлы ойлана келе, Ақан бір кез заман адамының сыпатын беруге ауысады. Оның «Заман адамы» атты ұзақ толғауы өз замандасын мінездеуге арналады. Ақан замандасы – өз дәуірінің ұнамсыз мінездерін бойына жинаған ел басшылары, қоғамның белсенді мүшелері. Солардың әрекет-тіршілігін, мінез-құлықтағы өзгерістерін ақын дәл тауып бейнелейді.

Жұпар мен гүл майының иісін білмес,
Зұлматтың тұмауымен біткен мұрны.
Іші зұлмат болған соң керегі жоқ

Қаншама болса-дағы жүзді нұрлы, - деп суреттейді ақын алдамшы ел басшыларын. Ол жаңа заманның саудаға құныққан, халықпен қарым-қатынасын есепке құрған «қайыры жоқ, көк қарын жаңа байларын» шенейді» [3, 79].

Белгілі бір қоғамда өмір сүрген Ақан сері жеке тұлға ретінде ортасынан оқшау тұрып, табиғи жаратылысына тән даралығын өнер иесіне тән тылсым, жұмбақ қасиеттерін әр қырынан қазақ психологиясына тән мінез-құлық, іс-әрекеттерімен танытты.

Алты алаштың ардақтысы, аяулы перзенті, өзге ұлтқа көрсете алар қазақтың «серісі» Ақан қиянатқа қарсы тұрып, қоғамдық-әлеуметтік істерге араласты, адамзат баласы өмір сүріп жатқан тіршіліктің мәнін түсінді, елді, жерді сақтауға күш жұмсады. Сол дәуірдегі тарихи оқиғаларды қоғамдық-әлеуметтік, саяси жағдаяттардан бөліп алып қарау мүмкін емес. Ендеше, әр кезеңнің өзіне тән салты, заңы бар десек, Ақан серінің өмір сүрген ХІХ ғасырдың екінші жартысы оның жеке басына әсер етпей қоймады.

Ақан – өнер адамы. Оның рухы биік. С.Жүнісов Құлагерінен айырылған Ақанның қайғысы – қазақтың қайғы-мұңы, аспанды қара түнек бұлт шарлаған заманы екенін айтады. «Ақан әнші, сал, сері қашаннан аяғымен келіп еді, ол халқының әнімен, салтымен, сәнімен жүрмеуші ме еді. Қашан ол рұқсат сұрап қазақ даласында шақырумен, ояздың қағазымен жүруші еді. Ақан келсе, ақын адам жүрегімен, адал жүрегімен келеді. Сол жүрегі қазір қап-қара болып, өзі де, көңілі де қара жамылып, айдалада жалғыз зарлап отыр. Ол зар Ақанның зары емес, ол зарлаған Нұрмағанбет, сенің зердесіз паңдығың, Батыраш сенің зұлымдығың, Мұса, сенің айлаң, үш жүздің баласы – сенің зарың, заманыңның мұңы, замана шері. Ертеңгі ұрпаққа сенің бүгінгі байлығың да бақталас күншілдігің де жетпейді, ақынның зары жетеді» [4, 356].

Өмірінің соңында Ақан өз ортасынан, қоғамнан жатсынып, өзімен-өзі жеке болғанды қалайды, табиғаттан жанына сая іздейді, жалпақ жұртқа беймәлім күй кешеді. Бұл құбылыс қазақ халқының ұлттық болмысы табиғи жаратылысынан, ежелден мифологиялық дүниетанымынан да байқалады. Қаламгер С.Жүнісов Ақанның биік тұлғасын, саяси-әлеуметтік қайшылықтарға қарсы тұрған қоғам қайраткері деңгейіне көтерді.

М.Жұмабаев 1923 жылы «Сана» журналына Ақанның өмірі жайлы мәлімет беретін мақала жариялады. Ақанды «пері» шалды деп, жұрт шошына қараған кезде Мағжан қарсы ой қозғайды. «Ақанның осы мінездерінің, осы істерінің бәрі жат, бәрі ұғымсыз, ел не деуге де білмей қалады. Жынды деп-ақ қояр еді, қалың қарауылда Ақаннан есті, Ақаннан шешен, Ақаннан көсем кім бар? Ермін деген ерлер шеше алмаған түйінді Ақан шешеді. Екі жақсы бас

қосса, сөзді Ақан бастайды. Қандай ұшынған дау болса да, Ақан бітіреді. Ендеше, Ақан жынды емес. Оған мұсылман перісі иеленген болар дейді» [6, 323].

Ақан – өз заманының перзенті, қазақ ұлтының кесек тұлғасы. Беймезгілдеу заманда ғұмыр кешкен сері дәрменсіздігі, бағыныштылығы заңды да еді. «Ақан заманның баласы. Ол заман, өткен тоқсан тоғыз, жүзінші. Қазақ даласын оңтүстік пен солтүстіктен екі албастының келіп басқан заманы. Біреуі – Бұқардан ишандардың, қазіреттердің, молдалардың, халфелердің шаңырақтай сәлделеріне, күпілердің күйектей етектеріне жабысып келген мұсылман албастысы. Екінші – болыстардың знак, мөрлеріне, тілмаш, учительдердің қақиған картоздарына, сымпиған шалбарларына оралып келген албасты. Ол дәуір – осы екі албастының кесірінен елдің өмірі іріп-шіріп, тілінің тарғылданған дәуірі» [6, 331]. Олай болса, Ақан серінің елден безіп, қоғамнан жатсынуы осы дәуірмен тұспа-тұс келді.

Адамның танымдық қуатының артуы қоғамдық санамен, заман талабымен тығыз байланысты. Ақан – ұлттық образ, тарихи шындықты көрсете алатын тұтас бейне. Қай қоғамда да әдебиеттің мақсаты, міндеті – адамды зерттеу болса, көркем туындыдағы Ақан – өз дәуірінің перзенті ретінде танылды. «С.Жүнісовтің романында Ақан өмірі, Ақан тағдыры бұралаң бұлтарысымен, ой-қырымен, тарау-тарау өмір белесі болып оқырманға ой тастайды. Романда сан қырлы дарын иесі Ақанның мінез-құлқы, жан дүниесі, күйініш-сүйініші, арман-мұны арна арнамен, сол өзі тағдыр кешкен әлеуметтік, қоғамдық орта шындығымен жіксіз жалғасып, тартымды суреттеледі. Жазушы ақын өмірінің белестерін көптеген тарихи деректермен сөйлетіп, кестелеп көз алдына әкеледі» [7, 146]

Ақан тұлғасы әншілік қырымен де жан-жақты ашылып отырады. Қаламгердің образ бен характер жасау шеберлігі әдеби қаһарманның рухани дамуына қызмет етеді. Ақанның киім-киісі, жүріс-тұрысы, сән-салтанаты ерекше. Ешқандай уақытқа тәуелді емес Ақанның кісілік келбеті, асыл қасиеттері, табиғи жаратылысы ұлттық қаһарманды, творчестволық тұлғаны сомдады. Кейіпкердің ұлттық қасиеті ұлттың сипатын да анықтап берді.

Ақан – бір рудың емес, қазақ елінің ортақ перзенті, бірлікке, бірауыздылыққа үндейтін көшбасшысы. «Ақанның жат мінездерін, өмір бойы тәңірі көріп сұлулыққа табынуын көз алдыма алып келсем, менің есіме Англияның ақыны – Оскар Уайльд келіп түседі. Оскар өмір бойы сұлулықты жырлаған, жалпы жұрттан сері деген лақап алған. Жұрт оны да сері деген. Сол серілігі үшін абақтыға жапқан... Ақан да сұлулыққа табынған, Алты алаштан сері деген ат алған. Бірақ Ақанның сұлулыққа табынуы тереңірек. Ақанның өмірінің жұмбағы түйіндірек» [6, 330].

Ақан адамның жақсылық пен жамандықты айыра білу, байлықтың түбі – есеп екенін, пендешіліктен бойын аулақ ұстап, еліне пайдалы, ер азаматқа тән іс өндіру, өмірді танып білу үлгісін көрсетті, қоршаған ортасын таза көкірек көзімен тануға ұмтылды. Сағынай асына баруға қарсы болған ел-жұртына Ақан ел басқарған көсемдей ұранды сөз тастады: «Менің басымның билігіне қашанғы араласа бересіндер. Құлагердің тізгіні де, шідері де менің қолымда. Менің шідерім жалғыз құдайдың қолында. Ал сендер кереймен айтысты екен деп менің айтысар жайым тағы жоқ. Сойқан, сұмдық, зұлымдық, қаныпезерлік өңез иттік керейде қанша болса, атығай-қарауылда да сонша. Менің достарым – әнімді ертеңгі ұрпағыма жеткізер жұртым. Менің достарым – ешкімге қиянаты жоқ ақын, әншілер. Менің бауырларым – үш жүздің қазағы. Амалы, айласы аз, жаны абзал, көңілі шат қарапайым жұрт. Мен соларға барамын... Көңілімде сайраған құсымды, төрт аяғым дүбірлеген қанатым Құлагерімді апарып, көптің көңілін жадыратамын, солардың қалғыған жүрегін оятамын» [4, 279].

Жаһандану, яғни әлемдік үрдісте ұлттық сананың оянуы, ұлттық зерденің жаңғыруы – ұлттық менталитет ерекшеліктерін айқындап береді. Ақан – ұлттық болмыс тұтастығын жинақтаған ұлттық образ. Қаламгер танымдық тұрғыдан таразылап, Ақан бейнесі арқылы қазақ қоғамындағы қоғам мен адам арасындағы байланыс проблемасын көтерді, өз қаһарманын поэтикалық деңгейге көтеру арқылы жазушы ұлттық болмысты, өнер адамдарына тән асыл қасиеттерді жарқыратып көрсете білді. «Өтіп кеткен жан, өшіп кеткен қауымдар сырын шертеді, армандасады, мұңдасады, көз жасын тағы төгіп заманының құпиясын ақтарады» [8, 253]. Ақанның өр тұлғасы кейіпкер тілімен де көркемделіп, Ақанға, Құлагерге жасалған қиянат «адам» деген пенденің қолынан келетін жауыздық та ру арасындағы егес, кек алу нышаны болды.

«Бір қауымға, бір уысқа бірігіп жұмған жұдырықтай бола ма десе, далада шашылған малдай жайылып, өз бетінше күйсейсің. Бүгінде бір ояз келіп оқыранса, айғыр қайырған үйірдей ошарылып, соның ығына түсіп, құйрығыңды шабыңа тығасың. Он ояз, қырық

болысына тұратын Ақандай саңлағың келсе, көрінгенің құзғындай саңғып, қарғадай шүкісын. Ақан көл еркесі аққуың, көк еркесі сұңқарың емес пе?! Ол қарауыл да, керей де емес, үш жүзіне ортақ ерке серің, қазағыңның атын тамылжыған әнімен аспанға шығарар бұлбұлың емес пе?» [4, 355-356].

Өзінің даму жолында қай халықтың әдебиеті болмасын әлем аренасында өзінің көркем құндылықтарымен, өзгеге ұқсамайтын салт-сана, дүниетанымымен ерекшеленеді. Қаламгер С.Жүнісов қоғамның шындық бейнесін жасау арқылы тарихи процестегі жеке адам тағдырын, трагедиялық жағдайын қазақ ұлтының болмысы аясында суреттеді.

Әдебиеттің зерттеу объектісі – адам болғандықтан қаламгер тарихи факті негізінде шындық құбылысты жинақтау арқылы Ақан серінің типтік бейнесін қалыптастырып, болмысын, мінез-құлқын даралап, өз ортасынан оқшау тұлға ретінде бейнеледі.

С.Жүнісов қалам тартқан көркем шығарманың идеялық-эстетикалық мәнін автор мен басты қаһарман арасындағы тұтас бірліктен көреміз. Ерте заманнан адам баласының айға, күнге табынуы, табиғаттың тылсым күшінен нәр алуына зер салсақ, Ақанның «адам перісі» атануы да ғажап құбылыс. Адам жанынан таба алмаған қамқорлықты, жанашырлықты Ақан Қоскөлдi қимай жағалап жүрген Атақаздан іздейдi. Қанат қайырылып жанұшырған құс тағдыры – Ақанның тағдырындай. «Жалғыз қараша қаз түні бойы қаңкылдай-қаңкылдай шаршады ма екен, әлде тіршіліктен енді күдер үздіме екен, тағдырына мойынсұнып төніп қалған өлімді мойындағандай анда-санда бір қиқ етіп әлсіз үн қатады» [9, 395].

Қаламгер Ақан серінің өмір жолымен ұлттық рухтың, салт-дәстүрдің, ұлттық тұрмыс-тіршіліктің, ұлттық ойлау жүйесінің белгілерін саралап, қазақ прозасындағы сал-серілер тұлғасын дер кезінде айқындап берді.

С.Жүнісовтің «Ақан сері» дилогиясы – философиялық тереңдігімен, кез-келген адам көне беретін нәрсе емес қой, өткен-кеткен көре берсе не болады? Оны құдіреттің немесе халықтың гуманизм тұрғысынан адам рухының, қасиеттерінің құндылығымен, бір ұлттың рухани келбетін көрсете алатын Ақан сынды типтік бейнені сомдаған өнер туындысы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Ғабдуллин Н. Қаһарман және ұлттық сипат. //Жұлдыз, 1971, №10
- 2.Сәкен сері (Жүнісов С.) Ақан сері – алыстардың бірі. //Егемен Қазақстан, 1993, 31 шілде
- 3.Қирабаев С. Ұлт тәуелсіздігі және әдебиет. Алматы, Ғылым, 2001, 448 б.
- 4.Жүнісов С. Таңдамалы шығармалар. 2 томдық. Алматы, Жазушы, 1981, Т. 1. Бірінші кітап. Ақан сері. Роман. 368 б.
- 5.Негимов С. Қазақтың сал-серілері. Ғылыми эсселер. Алматы, Ана тілі, 2005, 128 б.
- 6.Жұмабаев М. Шығармалары: Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер (Құраст. Абдуллин Х., Дәрімбетов Б., Жұмабаев З.). Алматы, Жазушы, 1989, 448 б.
- 7.Әбдезұлы Қ. Т.Әлімқұлов шығармашылығы және 60-80-жылдардағы қазақ прозасы. //Фил. ғыл. докторы ғыл. дәреж. алу үшін жаз. дисс. Алматы, 2003
- 8.Әдібаев Х. Талант, талғам, тағдыр. Алматы, Жазушы, 1971, 256 б.
- 9.Жүнісов С. Таңдамалы шығармалар. Екі томдық. Алматы, Жазушы, 1981. Т. 2. Екінші кітап. Ақан сері. Роман. Повесть және әңгімелер. 472 б.

Жеңісова А.А., академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Мемлекеттік Университеті, философия және психология факультеті, Пс-31, студент
(*Ғылыми жетекші – психология магистрі, аға оқытушы Бурленова С.О.*)

ЖАСӨСПІМ ТҮЛҒАСЫНДАҒЫ МУЗЫКАЛЫҚ ФАНАТИЗМНІҢ БЕЛГІЛЕРІ

Қазіргі заман жағдайында музыкалық фанатизм мәселесі ерекше маңызды өзектілікке ие болып отыр. Бұл бірінші кезекте қоғамда болып жатқан әлеуметтік процестердің сипатына байланысты. Қазіргі уақытта музыкалық фанатизм бірыңғай психологиялық тұжырымдамада көрінісі жоқ болып табылады. Зерттеушілер субъектілердің жас ерекшеліктері мен жеке бастарының қасиеттерін ескерместен, қарастырылатын құбылыстың жекелеген аспектілеріне ғана жүгінеді.